

Zorg voor landschap vereist historisch perspectief

Verschillen wetenschappers, beleidsmakers en beheerders fundamenteel van elkaar wat betreft hun belangen, kennis, meningen, rollen en emoties bij en over het landschap? We gaan er bijna klakkeloos vanuit dat dit zo is, en dat partijen tegenover elkaar staan. In dit artikel gaan we na of er echt een kloof gaapt tussen de verschillende beroepsgroepen die zich met het landschap bezighouden.

“Natuurmonumenten luistert nooit naar ons”, “Den Haag bedenkt weer iets onmogelijks” en “Wetenschappers beantwoorden nooit wat je ze vraagt”; zo maar wat klachten van wetenschappers, beheerders en beleidsmakers over elkaar. Op zijn minst is duidelijk dat men elkaars taal niet verstaat, maar is er werkelijk sprake van een diepe kloof tussen de professionals van het landschap? Hoe was dat vroeger, hoe is dat nu en verschilt de Nederlandse situatie veel van die in Vlaanderen? Voortbouwend op het artikel van Renes (dit nummer), buigen we ons in dit artikel over gebrekkige definities en de daaruit voortkomende spraakverwarring bij multidisciplinaire projecten. Ligt daar misschien al een belangrijke oorzaak voor de gesignaleerde kloof? En als geen consensus is over definities, is die dan wel mogelijk over referentiebeelden? Of is het zwakke landschapsbeleid de bron van misverstanden en onvermogen en wat leert het relatief succesvolle beleid rond de Ecologische Hoofdstructuur ons wat dat betreft?

Definities van landschap

Hans Renes (dit nummer) citeerde Schroevers die al in 1982 namens de WLO een poging deed om tot een gemeenschappelijke taal te komen en de Europese Landschapsconventie die recent het landschap probeerde te definiëren. Definities, kwalificaties en interpretaties leven vrolijk naast elkaar. Maatschappelijke groepen geven hun eigen interpretatie van de definities of beperken zich tot kwalificaties over het landschap als: wel of niet mooi. Door de veelheid aan meningen worden deze kwalificaties belangrijker dan de inhoud en wordt er langs elkaar heen gepraat. Illustratief voor de geringe consensus is de

vergelijkbare discussie over wat ruimtelijke kwaliteit nu eigenlijk is (vergelijk Landschap 22/1).

Voor landschappen ontbreekt een eenduidig toetsingskader. Ondanks wellicht wat naïeve pogingen in de zeventiger jaren, of misschien beter nog in de etnografie van de dertiger jaren, bestaat er geen sluitend periodiek systeem van landschapselementen. Ook modernere varianten van landschapstypologie, zoals de landschapscanon van Dirk Sijmons c.s. (Van Blerck et al., 2008), tonen verscheidenheid, maar zijn als catalogus incompleet en in principe arbitrair. De algemeen directeur van Natuurmonumenten, Jan Jaap de Graeff, zei in een interview in de Volkskrant van 22 oktober 2008: “Een dijk is een dijk, daar komt weinig emotie bij kijken. Maar als je vraagt: wat is natuur, dan geven tien verschillende mensen tien verschillende antwoorden. En daarna krijgen ze ruzie.”

Landschap is niet hetzelfde als natuur, maar bovenstaande typering gaat ook op voor landschap. Laten we op die (Zeeuwse) dijk nog wat verder doorgaan. Daarachter ligt een prachtig strak en weids polderlandschap. Steken we die dijk door, dan ontstaat er waarschijnlijk een even fraai getijdenlandschap, met schorren, slikken en geulen onder een minstens zo weidse wolkenhemel (zie Op Pad, dit nummer). De natuur is er volgens de criteria van de Habitatrichtlijn waarschijnlijk waardevoller, maar is het landschap daarmee ook waardevoller? Een Zeeuw weet het wel, maar wat vinden beleidsmaker, beheerder en wetenschapper? Dat is geen uitgemaakte zaak. We constateren dat de drie beroepsgroepen niet een gemeenschappelijke definitie van hun gemeenschappelijke object (het landschap) delen en onderling ook verdeeld zijn.

AAT BARENDREGT, JOS DEKKER, JOEP DIRKX, BAREND HAZELEGER, HANS RENES, MARCEL VAN OOL, JAN VERMAAT, MACHTELD VERSNEL-SCHMITZ

Dr. A. Barendregt
Milieuwetenschappen,
Universiteit Utrecht. Postbus
80.115, 3508 TC Utrecht
a.barendregt@geo.uu.nl

Dr. J.N.M. Dekker
Natuurwetenschap en
Samenleving, Universiteit
Utrecht

Ir. G.H.P. Dirckx Wettelijke
Onderzoekstaken Natuur &
Milieu, Wageningen UR
Ir. B. Hazeleger Agrarier, Ede
Dr. J. Renes Faculteit
Geowetenschappen, Sociale
geografie en Planologie,
Universiteit Utrecht

Drs. M. van Ool
Staatsbosbeheer, Driebergen
Dr. Ir. J.E. Vermaat Instituut
voor Milieuvraagstukken, Vrije
Universiteit
M.M. Versnel-Schmitz
Vereniging Nederlands
Cultuurlandschap, Beek-
Ubergen

De kloof

Is er een kloof en was die er altijd al? Een eenduidig antwoord is nog niet eens zo eenvoudig. Een kloof veronderstelt dat partijen elkaar niet begrijpen, doof zijn voor elkaar, dat de non- of miscommunicatie overheerst. Misschien is er helemaal geen kloof, is de manier van communiceren rolbepaald en de voortdurende botsing van belangen en visies de logische weerspiegeling van de wordingsgeschiedenis van het Nederlandse landschap: product van voortdurende strijd om hulpbronnen en ruimte.

Tussen professionals

In het verleden, toen er minder mensen waren en meer ruimte, leek de afstand tussen de drie beroepsgroepen kleiner te zijn. Visies waren toen sterker en minder particulier – denk aan de grote invloed van de Westhoff-kijk op de natuur of het Van Leeuwen-brillette – en er was een duidelijk gemeenschappelijk doel: behoud van die laatste resten waardevolle natuur in het omringende landschap voor het te laat is. In Vlaanderen gold dat nog sterker: de mensen die een sterke urgentie voelden en kwamen bovendien in beleid, wetenschap en natuurbescherming waren op de vingers van twee handen te tellen (zie Hazeleger & Vermaat, 2007). Misschien kunnen we stellen dat de door ons ervaren kloof de keerzijde is van het succes van de geschoolde deskundigen: we duiken overal op, maar zijn inmiddels met zo velen dat we elkaar niet meer verstaan, of niet meer de beleefdheid hebben naar elkaar te luisteren.

Het ervaren van een kloof kan ook te maken hebben met de multidisciplinariteit van het landschapsonderzoek. Landschap is niet het exclusieve domein van de natuurwetenschappen, maar ook van α en γ disciplines. Dat is al sinds de zeventiger jaren van de vorige eeuw gemeengoed, zie bijvoorbeeld het Kromme Rijn-project (Asman et al., 1974; Tjallingii, 1996). Multidisciplinariteit wordt

met wisselend succes beleden en gepraktiseerd. De communicatie loopt vaak vast op de eigenheid van disciplines wat betreft doelformulering, perceptie, wereldbeeld, aanpak, taalgebruik en woordkeus. Een Babylonische spraakverwarring, al snel vertaald als de onoverbrugbare kloof tussen natuur- en andere wetenschappers, kan het gevolg zijn.

Tussen beheerders en gebruikers

Wellicht wat naïef hebben we tot nu toe slechts één categorie landschapsbeheerder onderscheiden: de professionele beheerder. De grootste groep beheerders bestaat echter uit niet-professionals: eigenaars of pachters van de grond. De landbouwsector is nog steeds de allerbelangrijkste beheerder van het landschap en maakt keuzes die logisch zijn vanuit zijn perspectief, maar minder gunstig uitpakken voor bijvoorbeeld recreanten. Met de omslag van productie naar consumptie landschap wordt het falen van de markt duidelijk: de consument heeft geen zeggenschap over het landschap en de producent van het landschap heeft geen boodschap aan de wens van de consument. Er is geen markt die zorgt dat de producent prikkels ontvangt om een mooi landschap te maken.

Tussen professionals en anderen

Overigens kunnen we evengoed een kloof ontwaren tussen onze direct betrokken, deskundige beroepsgroepen aan de ene kant, en de modale burger aan de andere. Die kloof bestaat dan uit verschillen in waardering en de criteria daarvoor. Specialisten in de historie van het landschap zullen bijvoorbeeld enthousiast worden bij de Beemster of een onaangetast veenweidegebied, terwijl de gemiddelde Nederlander het coulisselandschap in Oost en Zuid-Nederland als voorbeeld zal noemen van een aantrekkelijk landschap. Deze verscheidenheid in smaken en voorkeuren zorgt er voor dat niemand tegen het behoud van ‘het

Foto **Harry van Oosterhout**,
bvbeeld.nl.
Platteland in Servie dat
ons herinnert aan de jaren
vijftig en zestig van de
vorige eeuw.

landschap' in het algemeen is, maar zodra het concreet wordt komen de verschillen aan het licht. We hebben te maken met individuele belangen en beslissingen, binnen een historisch kader, waarbij de perceptie van het een landschap een intuïtie is. Een boer kan op vakantie genieten van het oude kleinschalige landschap in Twente terwijl hij op zijn eigen bedrijf de inrichting grootschalig wil hebben. Als economische belangen prevaleren worden de tegenstellingen en de verschillen in opvattingen duidelijker. Willen we een evenwichtige ontwikkeling met het behoud of de ontwikkeling van het kenmerkende landschap dan dienen de cultuurhistorische, ecologische en architectonische aspecten samen te gaan met de sociale belan-

gen en ook economisch gewaardeerd te worden (vergelijk Vereniging Nederlands Cultuurlandschap, 2006).

Tussen beleidsmakers en burgers

Landschap als een zelfstandige zaak van nationaal beleidsbelang is relatief jong en zwak. Burgers en deskundigen maken zich zorgen over de landschapskwaliteit, getuige het hoge aantal Google hits op “verrommeling” (52.400 op 9/12/2008). Tegelijkertijd wijst het rijk Nationale Landschappen aan en schuift deze direct door naar de provincies voor realisatie (Dirkx et al., 2008, Nieuwenhuizen et al., 2008). Een provincie heeft echter geen grondbedrijf voor de realisatie, en weinig beslissingsbe-

voegdheid of mogelijkheden tot aanwijzing (maar zie Hazeleger & Vermaat, 2008). En de gemeentes? Veelzeggend is de reactie van een wethouder op de aanwijzing van een Nationaal Landschap binnen zijn gemeente: “Nou, ik verwacht niet dat we er veel last van zullen hebben.” Het zal wel loslopen dus.

Het bewaren van het nationale belang door de overheid wordt gemist; er wordt niet gepraktiseerd wat er gepreikt wordt want er worden geen keuzes gemaakt. Terwijl hij het over de kloof tussen burger en beleid had, constateerde de nationale ombudsman Brenninkmeijer treffend: “De kernvraag is waarom het ministeries niet lukt hun aandacht te verleggen naar waar het om gaat: een goede uitvoering van het beleid, in plaats van het ontwikkelen van steeds weer een nieuw beleid en het aanvullen van slecht uitgevoerd beleid met nog meer beleid” (De Volkskrant, 5 november 2008). De burger snapt het niet meer en zo ontstaat een kloof die de bewuste wethouder goed samenvatte.

Referentiebeelden

De laatste eeuw hebben gigantische veranderingen in het Nederlandse landschap laten zien. In de eerste 50 jaar is ongeveer 15% van de oppervlakte omgezet van woeste grond in landbouwgrond, zie figuur 1 (Knol et al., 2004). Na de Tweede Wereldoorlog is een groot deel van Nederland in ruilverkavelingen op de schop gegaan waarbij compleet nieuwe landschappen werden opgeleverd. En dan was er nog de snelle en omvangrijke verstedelijking van het Nederlandse landschap. Tussen 1989 en 2004 nam het oppervlakte bebouwd gebied met ruim 61.000 ha toe; een oppervlakte zo groot als de Noordoostpolder. De impact van die verstedelijking is groter dan het areaal bebouwd gebied, doordat bebouwing ook vanuit het niet verstedelijkte landschap zichtbaar is. In ongeveer een kwart van Nederland wordt de belevingswaarde van het

landschap beïnvloed door stedelijke bouwsels (Dirkx & Roos-Klein Lankhorst, 2006).

Een landschap is kortom geen statisch geheel. Er is geen bouwplan zoals bij een huis en geen serie van regels die bepaalt hoe een landschap er behoort uit te zien. Onze historisch bouwkundige kennis maakt het mogelijk de bouwstijl van de 17^e eeuw te restaureren en om de tijd terug te draaien. Dergelijke reconstructies kennen we nauwelijks voor het landschap. In Nederland is Orvelte het enige voorbeeld en daar moet het maar bij blijven, vinden kenners. Plaatsing op de Werelderfgoedlijst, zoals met de Beemster gebeurde is een andere manier om een gaaf landschap te behouden. Voor de Noordoostpolder wordt dat overwogen omdat het landschap nog intact is en precies aangeeft hoe de mens in de tweede helft van de veertiger jaren een gebied wilde inrichten. De meeste landschappen in Nederland kennen echter een veel complexere ontwikkeling, waarbij veel historische lagen uit voorgaande eeuwen te onderscheiden zijn. We willen dat die lagen zichtbaar blijven, zonder het landschap te fixeren. Als we een landschap beschouwen als een levend en integraal geheel van historie, cultuur, fysieke omstandigheden, natuur, economie en visuele aspecten, hebben we geen enkelvoudig referentiebeeld. Ook veel gebruikte referentiebeelden van het landschap rond 1900 of van de eerste topografische kaart uit 1850 zeggen weinig over het typische Nederlandse landschap (Renes, dit nummer). Al voor die tijd in de 17^e en 18^e eeuw hebben grote veranderingen in het landschap plaats gevonden. Zoals gezegd, de verschillende bewoningslagen uit voorgaande tijden willen we zichtbaar houden en tevens willen we het beeld van de huidige bewoners daarbij betrekken: het dijkje met bomen waar de kleuter met opa ging wandelen of de knotwilgen langs een eindeloos lange weg die iedere dag van en naar school werd afgelegd.

De poging van de rijksoverheid om in 1975 (drie groene

nota's) het landschap op bepaalde plaatsen te behouden is totaal verkeerd afgelopen. Door het niet incorporeren van de belangen van bewoners werd het tegenovergestelde bereikt. Als voorbeeld geldt het gebied bij Winterswijk waar de boeren niet tot museumboeren gedegradeerd wilden worden en eigenhandig (met zaag en bijl) opkwamen voor hun economische concurrentiekracht (Meijer, 1975). Een intact landschap is hierbij voor een groot deel verloren gegaan. Voor een levend landschap zijn een economische basis en draagkracht bij de bevolking nodig en dienen tevens de verschillende lagen uit de historie zichtbaar te blijven. Het verlies van de verbinding met oudere tijden maakt ook de binding met het actuele landschap losser.

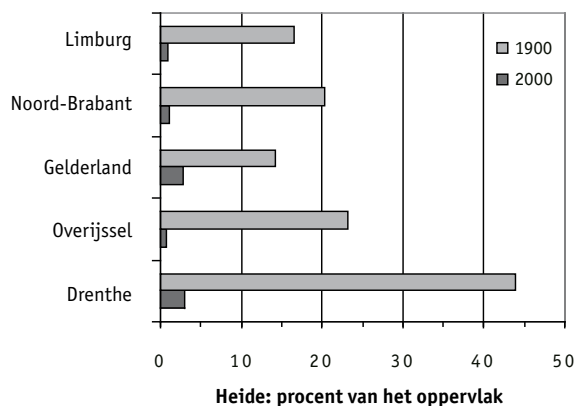
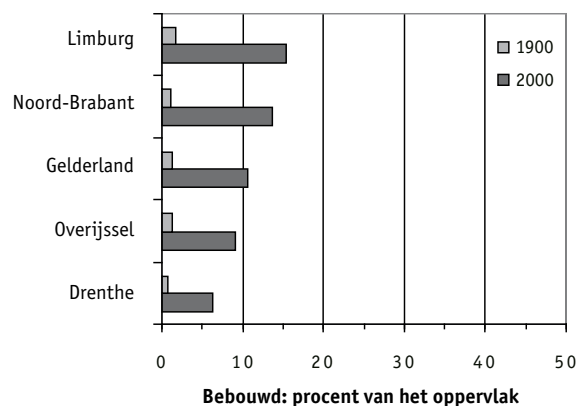
EHS-strategie implementeren voor het landschap?

Gedurende de laatste eeuw is veel natuur verloren gegaan: vele planten- en diersoorten zijn verdwenen of achteruitgegaan. De overheid heeft dit geconstateerd en verbetering in gang gezet met het Natuurbeleidsplan (1990). Deel van de oplossing was de scheiding van natuur en landbouw. Er ontstond een ecologische hoofdstructuur (EHS)

waarin het merendeel van de natuur werd opgeborgen en een zogenaamd wit gebied: de rest van niet-verstedelijkt Nederland. Dat witte gebied bevat ook natuurwaarden zoals weidevogels (Lahr *et al.*, 2007; Billeter *et al.*, 2008) maar daar wordt minder energie aan besteed.

Volgens ons kan het EHS model niet als blauwdruk dienen voor de bescherming van het landschap want er zijn belangrijke verschillen. De EHS is, hoewel deels multifunctioneel, vooral op behoud van natuur gericht (met meetbare soorten en gebieden) en de grond komt grotendeels in handen van natuurorganisaties. Het landschapsbeleid heeft geen duidelijk meetbare doelen, is ook multifunctioneel maar met een heel andere mix van functies en heeft daarom de medewerking van bijna alle grondeigenaren nodig. Daar komt nog het probleem bij dat het landschap meestal is te vinden in het landbouwgebied, direct bij de mens met alle dynamische consequenties vandien.

Het probleem bij de zorg voor het landschap blijft dat verschillende aspecten een rol spelen en dat er een dynamisch evenwicht moet zijn tussen een behoud van historische structuren en (economische) ontwikkelingsmogelijkheden. In vergelijking met de EHS heeft een landschap geen duidelijke begrenzing omdat de functies niet opeens

Figuur 1 Toename van het bebouwde gebied en afname van de oppervlakte heidegrond in vijf Nederlandse provincies op het pleistocene deel boven NAP buiten de Randstad (gegevens uit Knol *et al.*, 2004)

Foto Harry van Oosterhout,
bvbeeld.nl.
Schotse hooglanders bij
Linden, aan de Maas bij
Cuijk.

ophouden. Het aanleggen van buffergebieden werkt hierdoor niet.

Ten slotte zijn er bij het landschap twee groepen gebruikers. De eerste bestaat uit elders wonende recreanten die op bezoek komen; de tweede uit de bewoners. Bij bewoners is altijd de combinatie belangrijk: beleving van het landschap en economische ontwikkelingen (Buijs & Van der Molen, 2004). Bewoners kijken anders dan recreanten aan tegen 'aantasting' van hun landschap ten gunste van economische of natuurontwikkeling. Willen we een levend historisch landschap behouden dan zullen we samen met de bewoners de contrasterende belangen duidelijk moeten krijgen en vooral ook oplossen en bijvoorbeeld toegankelijkheid en perceelsbegrenzings economisch zeker stellen.

Positieve ontwikkelingen zijn er ook. Het terugbrengen van allerlei kerkpaden, klompenpaden en houtwallen is een trend. Bewoners en recreanten willen het landschap toegankelijker maken. In sommige gebieden versterken landschap en natuurontwikkeling elkaar. In delen van

de Drentse Aa is er een goede wisselwerking tussen natuurbescherming, agrarische activiteiten en recreatie. In de Hoekse Waard heeft de agrarische sector ontdekt dat soortenrijke akkerranden tot plaagreductie leiden. En in de IJsseldelta zijn er initiatieven die leiden tot het behoud van het landschap naar de tevredenheid van de bewoners (Dirkx & Roos-Klein Lankhorst, 2006).

Conclusies

Het zorgen voor de Nederlandse landschappen heeft veel meer voeten in de aarde dan het behouden van de biodiversiteit. Het gaat bij het landschap niet alleen om het behouden van karakteristieke gebieden en het inrichten voor planten en dieren, maar ook om ruimte voor ontwikkeling. De maatschappij ontwikkelt zich, waardoor een levend landschap voortdurend evolueert. De grote opgave is om een aantal exemplarische historische kenmerken te behouden in dit veranderende landschap. Dit kan alleen bereikt worden als de bewoners van dat landschap ook hun mening kunnen geven over de ontwikkeling en

hun eigen ervaringen mee kunnen laten spelen. Dit is misschien wel de echte kloof die overbrugd moet worden want een aanwijzing door de rijksoverheid van een Nationaal Landschap veroorzaakt geen enkele binding van de lokale bewoners.

Een levend landschap zal beschreven moeten worden in termen van beleving (van haar bewoners), van ontwikkelingen (inclusief de economische als drager van het geheel) en in termen van historische lagen. Om dat bereiken zal naast een inhoudelijke discussie met de bewoners ook een wetenschappelijke samenwerking tussen landschapsecologen, cultuurhistorici en sociale en economische wetenschappers nodig zijn, willen de complexe relaties duidelijk worden. Of de 'kloof' tussen deze wetenschap-

pers zo groot is dat dit multidisciplinaire werk bedoemd is te falen, is nog onvoldoende onderzocht (vergelijk Vermaat et al., 2005).

De monosectorale invulling van de EHS dient voor het behoud van landschappen binnen en buiten de EHS vervangen te worden door een multisectorale invulling. Omdat het overgrote deel van onze cultuurlandschappen door boeren beheerd worden, zullen landschapsecologen die ook buiten de EHS relevant willen zijn moeten meewerken aan concepten voor duurzaam beheer van agrarische cultuurlandschappen (vergelijk bijvoorbeeld Billeter et al., 2008).

Literatuur

- Asman, W.A.H., B.G.J.H. Beltman, P.J. Dofferhoff, J.D.H. Harten, P.R.M. Maas, P.J. Schroevers, J.T. de Smidt, S.P. Tjallingii & E.E.J. Weiss, 1974.** Het Kromme-Rijnlandschap, een ecologische visie – verslag van het Kromme-Rijnproject 1970-1974. KRP rapport nr 30, reeks natuur en Milieu nr 4, 104 pp; Stichting Natuur en Milieu, Amsterdam.
- Billeter, R., J. Liira, D. Bailey, R. Bugter, P. Arens, I. Augenstein, S. Aviron, J. Baudry, R. Bukacek, F. Burel, M. Cerny, G. De Blust, R. De Cock, T. Diekötter, H. Dietz, J. Dirksen, C. Dormann, W. Durka, M. Frenzel, R. Hamersky, F. Hendrickx, F. Herzog, S. Klotz, B. Koolstra, A. Lausch, D. Le Coeur, J. P. Maelfait, P. Opdam, M. Roubalova, A. Schermann, N. Schermann, T. Schmidt, O. Schweiger, M.J.M. Smulders, M. Speelmans, P. Simova, J. Verboom, W.K.R.E. van Wingerden, M. Zobel & P.J. Edwards. 2008.** Indicators for biodiversity in agricultural landscapes: a pan-European study. *Journal of Applied Ecology* 45: 141-150.
- Blerck, H. van, M. Pothoff, H. Harsema, D. Sijmons, G. Andela & T. Spek, 2008.** Canon van het Nederlandse landschap. Blauwdruk.
- Buijs, A.E. & D.T. van der Molen, 2004.** Beleving van natuurontwikkeling in de uiterwaarden. *Landschap* 21/3: 147-157.
- Dirkx, G.H.P. & J. Roos-Klein Lankhorst, 2006.** Verstedelijking en de kwaliteit van het landschap, de visuele verstoring gemeten. *Landschap* 23/2: 57-61.
- Dirkx, G.H.P., A. Gerritsen & F. van den Bosch, 2008.** De weerbarstige werkelijkheid van ruimtelijke ordening. *Landwerk* 2008-1: 7-16.
- Hazeleger, B. & J.E. Vermaat, 2007.** Op pad met Eckhard Kuyken in de Vlaamse Oostkustpolders. *Landschap* 24/1: 22-26.
- Hazeleger, B. & J.E. Vermaat, 2008.** Op pad met Co Verdaas in Park Lingezege. *Landschap* 25/2: 70-75.
- Knol, W.C., H. Kramer & H. Gijsbertse, 2004.** Historisch Grondgebruik Nederland; een landelijke reconstructie van het grondgebruik rond 1900. Wageningen. Alterra rapport 573.
- Lahr, J., C.J.H. Booij, D.R. Lammertsma & G.A.J.M. Jagers op Akkerhuis, 2007.** Nederlandse biodiversiteit, hoe belangrijk is het agrarisch gebied? *Landschap* 24/3: 109-115.
- Meijer, W., 1975.** Zonder de boer zal het niet gaan. *Natuur en Landschap* 29: 61-72.
- Nieuwenhuizen, W., W.P. Daamen, P.M. van Egmond, A.L. Gerritsen, P.H. Kersten, F.H. Kistenkas, G.B.M. Pedroli, J. Roos-Klein Lankhorst, M.B. Schoene, R.R.G. Schroeder & P. van Egmond (red.), 2008.** Landschap in de Natuurbalans 2007: Hoe staan de rijksdoelen voor het landschap er voor? Planbureau voor de Leefomgeving, Bilthoven.
- Schroevers, P.J., 1982.** Landschapstaal; een stelsel van basisbegrippen voor de landschapsecologie. Wageningen. Pudoc. p. 37.
- Tjallingii, S.P., 1996.** Ecological conditions: strategies and structures in environmental planning. PhD thesis TU. Delft.
- Vereniging Nederlands Cultuurlandschap, 2006.** Nederland weer mooi, Deltaplan voor het landschap. Beek-Ubbergen.
- Vermaat J.E., F. Eppink, J.C.J.M. van den Bergh, A. Barendregt & J. van Belle, 2005.** Matching of scales in spatial economic and ecological analysis. *Ecological Economics* 52: 229-237